

ТАТЯНА МОСТРОВА (София)

ИЗВЛЕЧЕНИЯ ОТ ЛЕСТВИЦАТА В СВОДНИЯ ПАТЕРИК ОТ XIV ВЕК

Една от основните причини за възобновяването на интереса към произведението на Йоан Синайски в българската ръкописна традиция от XIV в. е неговата идейно-тематична насоченост, която напълно се вмести във философската и религиозна доктрина на исихазма. Ето защо Лествица е предмет на особено внимание както от страна на книжовниците от т. нар. „предвтимиевски период“, така и от страна на сподвижниците на Патриарх Евтимий, които разгръщат широка реформаторска и кодификаторска дейност, свързана с подновяването и редактирането на преводите.

Освен като самостоятелно произведение тя се преписва заедно с творби на Дионисий Ареопagit, Анастасий Синайски, Симеон Нови Богослов, Макариус Грек и др. представители на патристичната литература. Извадки от трактата на Й. Синайски са намерили място в различни сборници със смесено съдържание, а също и в преписи на Скитския, Азбучно-Ерусалимския и Сводния патерик¹.

Тук ще разгледаме откъсите от Лестницата, включени в Сводния патерик, по рък. № 1036 от сбирката на НБКМ. Ръкописът е датиран от третата четвърт на XIV в.²

Извлеченията съдържат отделни разкази за живота на монаси, които убедително илюстрират една от основните теми, засегнати и в двете произведения — монашеското послушание и смирение. В Патерика те са поместени на л. 1176-121а под наслов: „ᾠ λῆστνιцᾱ“. Първият разказ — за монаха Стефан — се намира в VII слово на Й. Синайски „За радостотворния плач“. Разказът за Исихий е извлечен от VI слово — „За помненето на смъртта“. Останалите шест разказа — „За разкаялия се разбойник“, „За Исидор“, „За Лаврентий“, „За Авакир“, „За Йоан Савваот или Антиох“, „За Акакий“ — са от IV слово със заглавие „За блаженото и приснопамятно послушание“.

В случая нашата цел е да установим към какъв превод или редакция на Лествицата могат да бъдат отнесени извлечените откъслечи и дали те са били подложени на някакви изменения при внасянето им в текста на Патерика. Проучването е свързано както с проблемите на текстологичната история на Лествицата, така и с въпроса за времето на възникването на Сводния патерик в България.

През третата четвърт на XIV в., когато е изготвен преписът на Сводния патерик № 1036, в среднобългарската ръкописна традиция се разпространяват старият превод на Лествицата (нататък СП), осъществен в Преславското книжовно средище, и т. нар. „редактиран“ стар превод (нататък РП), сверен и преработен по нов гръцки прототип около средата на XIV в., вероятно в кръга на Теодосий Търновски и неговите ученици или на Атон³.

Въз основа на пълен текстологичен анализ на извлеченията в Патерика и два среднобългарски преписа на Лествицата от XIV в. (рък. № 675 от НБКМ⁴ и рък. № 3/11 от НМРМ⁵), които представят посочените по-горе СП и РП, беше установено, че текстът на разказите, включени в Патеричния сборник, се отнася към архаичния преславски превод.

Предмет на анализ са всички лексикални, словообразователни и граматични варианти, както и някои изменения в словореда. При коментиране на част от вариантите се привличат и данните от рък. № 3/10 — втората Лествица от сборката на НМРМ, която представя един нов превод (нататък НП), създаден по всяка вероятност през последната четвърт на XIV в. (след 1371 г.) в книжовното средище на Патриарх Евтимий.

Смисловите различия между двата изследвани текста са незначителни. Сравни напр.:

иакже вдова своего мѣжа положивши въ гробѣ и единокродна сѣна нмаѣши, и по господниѣ того шѣѣша. (1036, 118а) вм. ... по господниѣ то тѣчнѣ оувѣѣтъ нмат (675, 53а, 3/11, 3/10, гр. /μετα Κύριον) ἐχεῖνον μόνον παραμυθίαν χεχτηται⁶ (VIII/277, 13-14).

В рък. № 1036 се наблюдава съкращаване на цели пасажки (л. 119б, 120а, 120б, 121а) и изоставяне на отделни думи, вероятно като резултат от едновременната редакторска работа на преписвача. Освен в СП (рък. № 675) съкратените места са запазени и в РП и в НП. Съчинителният съюз и е пропуснат в 8 случая, но е добавен на други 17 места, без съответствия в гр. текст и в трите превода на Лествицата.

Добавените думи и съчетания са значително повече и имат преди всичко стилистична функция. Тяхното основно предназначение е да придадат по-непосредствен тон на разказите и да ги приближат до достъпния език и стил на патеричните сборници, в чиято основа лежи говоримата гръцка реч⁷. Това са обстоятелствени пояснения (тамо 117б, нѣгдѣ 119 б и др.), определения, частици, съюзи, междуметия, обръщения (вратѣе 120а, шѣн 120а), аористната форма за 3 л. ед. ч. рѣ, която понякога разделя пряката реч. Освен като стилистичен регулатор, те се използват

за постигане на по-голяма достоверност и за доуточняване на отделни места от повествованието.

От текстологично гледище най-голям интерес представляват лексикалните варианти. Отбелязани са общо 35 двойки.

Най-много са лексикалните разночетения при глаголите. В 3 от общо 12 случая двойките се образуват от глаголи с различна представка: *постриже сѧ* (1036, 119a) — *остриже сѧ* (675, 20a) или един и същ префикс се присъединява към основен глагол и към представъчно образувание: *прикоупити* (675, 20b) — *присъвъкоупити* (1036, 119a). Глаголите *имѣти* и *выити* (*вывати*) влизат в най-голям брой комбинации: *не имамѣ* (675, 52b) — *не вѣда* (1036, 117b); *не вываетъ* (1036, 120a) — *не съвършаетъ сѧ* (675, 23a); *вѣхъ* (675, 21b) — *стож* (1036, 119b). В някои от двойките спомагателният глагол е характерен само за СП на Лествицата. В основната редакция от средата на XIV в. и в НП се употребяват лексемите, които са засвидетелствани и в Патерика.

Съществителните имена са представени в 8 двойки разночетения: *ползы* (1036, 120a) — *възгражденна* (675, 23a); *жрътвенникъ* (1036, 119b) — *трѣбенникъ* (675, 21b); *написанне* (1036, 121a) — *показаніе* (675, 38b); *ѡ вратна* (1036, 120a) — *ѡ работникъ* (675, 23a); *ползы ради* (1036, 119b) — *на оупѣхъ* (675, 20b) и др. В някои от тях имената за лица кореспондират със субстантивирани прилагателни и причастия⁸. Субстантивирани форми се срещат и в двата текста: *праведникъ* (675, 37a) — *блаженъ* (1036, 120a); *мцы* (1036, 120a) — *оупошійни* (675, 23b); *оученикъ* (1036, 120b) — *оученъ* (675, 38a).

При местоименните варианти се установява известна диференциация в употребата на определен вид местоимения във всеки от паметниците. Така напр. за извлеченията в Патерика са характерни неопределителните местоимения с корен *-кън-* (*нѣкого* 120b, *нѣкомоу* 118b), на които в СП съответстват форми с корен *-къто-* (*нѣкого* 38b, *нѣкомоу* 16a). Във функция на третолично местоимение в косвените падежи в рък. № 1036 се употребява анафоричното местоимение (*его* 120a, *немоу* 120b) срещу показателното *тъ* (*того* 37b, *тѣмоу* 37b) в рък. № 675. Като лексикални варианти в Патерика се предпочитат местоименията-прилагателни *всѣкъ* и *такъ* вм. обобщителното местоимение *всѣ* и показателното *тъ* в преписите на Лествицата (срв. *всѣко* 118b срещу *всѣ* 16a, 27a, 29a и *такоу* 119a срещу *тоу* 20b, 31b, 34a).

Няколко примера с лексикални замени са отбелязани и при наречията. Като лексикален вариант на отрицателното наречие *никоже* (675, 20b) се използва *никакоже* (1036, 119b). На наречието за място *тамо* (1036, 119a) съответства наречието *тоу* (675, 20b), на адвербиалното съчетание *въ истинѣ* (1036, 120a) отговаря неговият синоним *въ правдѣ* (675, 23a). Въпросителното наречие за време *когда* (1036, 121a) е употребено срещу наречието за количество *коли* (675, 38b) и *до коли* (3/11, 49b).

В системата от лексикални разночетения се очертават общо 11 двойки, при които вариантът, отбелязан в СП, се запазва и в РП и НП.

Другата лексема от двойката се среща само в откъсите, включени в Патерика. Ще приведем само някои от тях: *оглашаѣте мѧ* (1036, 1176) — *бѣлаѣте мѧ* (675, 526, 3/11, 726, *бѣлаѣте мѧ* 3/10, 78a); *прилоучило сѧ* (1036, 118a) — *сѣтворило сѧ* (675, 16a, 3/11, 27a, 3/10, 29a); *прѣмѣнившѧ сѧ* (1036, 118a) — *прѣобразившѧ сѧ* (675, 56a, 3/11, 656, 3/10, 706); *рѣ* (1036, 120a) — *дѣлѣ* (675, 23a, 3/11, 34a, 3/10, 366). Вероятно някои от тези варианти са били характерни за говора на преписвача, а други са били присъщи на използвания протограф. Засега обаче не ни е известна друга текстова редакция на СП, за да можем да направим по-точни изводи.

Всички лексеми, характерни за Патерика, с изключение на *прилоучити* сѧ са регистрирани в речника на Садник-Айцетмюлер⁹. Този глагол обаче се среща в Остромировото евангелие¹⁰, а също и в производни думи в езика на Й. Екзарх¹¹.

От друга страна, някои от текстологичните варианти остават изолирани само в рък. № 675. Техните лексикални съответствия от откъслеците в Патерика съвпадат в едни от случаите с разночетенията в двата по-късни превода: *тѣбѣнишнѣ* (675, 216); *жѣтѣнишнѣ* (1036, 1196, 3/11, 326, 3/10, 35a); на *оуспѣхѣ* (675, 206) — *ползы радн* 1036, 1196 и *ползевати мѧ* хотѧ 3/11, 316, 3/10, 34a), а в други — само с РП, при което НП дава самостоятелни преводачески решения: *прикоупити* (675, 206) — *присѣвѣ-коупити* (1036, 119a, 3/11, 31a) и *сѣчетати* (3/10, 336); *остриже сѧ* (675, 206) — *постриже сѧ* (1036, 119a, 3/11, 326) и *ѡрѣ сѧ* (3/10, 33a).

Лексемите, характерни само за рък. № 675, са засвидетелствани и в преписи на редица преславски паметници: *тѣбѣнишнѣ* (Супрасълски сборник, „Шестоднев“, на Й. Екзарх, Симеонов сборник от 1073 г.¹²), *оуспѣхѣ* (Супрасълски сборник, Хилендарски листове¹³, Симеонов сборник, Пандекти на Антиох в препис от XI в., Кръмчая на Миханович от 1262 г.¹⁴), *прикоупити* (Симеонов сборник¹⁵), *острици* (13 слова на Гр. Богослов от XI в. Кръмчая на Миханович, Симеонов сборник¹⁶). Глаголът *острици* обаче, се среща и в откъслеците в Патерика, и в РП. Откриваме го в следния контекст: *авнѣ повелѣ ѡстрици и и сѣ вратнѣж вѣчьстн* (1036, 1186, същото и в 675, 17a, 3/11, 28a). Вероятно част от първоначалния преславски лексикален фонд е останала незасегната от по-късните редакционни промени в текста на Лествицата. Убедени сме, че едно по-задълбочено лексикално проучване би доказало преславската основа на нейния най-ранен превод. Към такъв извод насочват и текстологичните съпоставки върху материал от Житието на Йоан Синайски¹⁷. В тази част на рък. № 675 се откроява един по-архаичен лексикален пласт, който освен в споменатите по-горе паметници от Преславското книжно средище е съхранен и в най-стария препис на Лествицата от XII в. с руски ортографични и фонетични особености.

По-голямата част от словообразователните варианти са получени по пътя на суфиксацията. Някои от тях са словообразователни синоними. Формации като *сѣпрѣниѣ* (1036, 1176) и *сѣпрѣиѣ* (675, 52a) не се откриват в словарния фонд на старобългарските паметници¹⁸. Обликът

съперіе не е отбелязан и в речника на Ф. Миклошич. Вариантите от СП числа и животъ (в значение 'животно', гр. ζῷον) срещу число и животное в Патерика, се срещат само в преславски произведения. числа се употребява в преписа на Лествицата от XII в. в Светославовия изборник от 1073 г., у Ч. Храбър и в Супрасълския сборник, а негови производни — в „Небеса” и „Шестоднев” на Й. Екзарх. Съществителното животъ също е характерно за двете творби на Й. Екзарх и за Супрасълския сборник.

По-особен случай представляват словообразователните синоними при отглаголните съществителни с наставки -аніе и -ініе. Някои от изследвачите на руския препис на Лествицата от XII в. предполагат, че характерните за него образувания със суфикс -аніе са наследени от българския протограф. В по-късните преписи те почти редовно се заменят със съществителни на -ініе или други лексикални синоними (напр. овоучаніе - овоученіе)¹⁹. Тази зависимост в употребата на двата словообразователни варианта съществува и между СП, от една страна, и Патерика и двата по-късни превода, от друга (напр. оукоуѣніи 675, 376 срещу оукоуєніи 1036, 120а, оукоуєніи 3/11, 486 и досадаи 3/10, 52а). Несъмнено тя също е един от белезите, който посочва принадлежността на рък. № 675 към архаичния превод и същевременно отнася текста на извлеченията в Сводния патерик към една по-късна негова редакция.

Словообразователните варианти при прилагателните имена са получени вследствие на конкурентната употреба на суфиксите -ьскъ и -ьнъ (плѣтьстѣи 1036, 118а и плѣтѣи 675, 53а), -ьскъ и -овъ (алѣксандръскаго 1036, 1186 и алѣксандрѣва 675, 166, 3/11, 27а, 3/10, 29а), както и на наставката -авъ и нейния разширен вариант -авьнъ (лжкава 1036, 1196 и лжкавна 675, 216, 3/11, 326, 3/10, 35а).

Чрез префиксация са получени двойки образувания като разоумъ (1036, 120а) и оумъ (675, 37а), съблзвнѣо (1036, 1206) и влзвнѣо (675, 38а, 3/11, 49а). Този словообразователен способ обаче е най-типичен за различията при глаголите. Ограниченият материал не дава възможност за открояване на отделни словообразователни типове. Наблюдава се присъединяване на представки към един и същ корен (съповѣда 1036, 1206 — исповѣда 675, 38а, 3/11, 496).

Образуват се и двойки от варианти, които включват основни глаголи и техните префиксални производни. В някои от случаите основните глаголи са запазени в текста на рък. № 1036 (стож 1196, шѣрѣте 120а, вѣси 120а) срещу представъчни образувания в останалите три преписа на Лествицата (прѣдѣстож 675, 216, 3/11 и 3/10, прѣшѣрѣте 675, 37а, 3/11, съвѣси 675, 37а, 3/11, 3/10).

Морфологичните варианти, които са най-многобройни, образуват 55 двойки. Те засягат най-често контрахираните и неконтрахираните форми при съществителните имена с наставка -іе (-іе), при сложните прилагателни, числителни и причастия. Стегнатите форми се срещат по-често в рък. № 675: трѣпѣніи (1036, 119а) — трѣпѣни (675, 206), шѣстѣи (1036, 120а) — шѣстѣи (675, 236), глѣвочаншѣи (1036, 1196) —

глаголически (675, 21а), овѣднаго (1036, 119б) — овѣднаго (675, 21б), седмѣнхъ (1036, 119а) — седмѣн (675, 20б), прѣстожѣнѣхъ (1036, 117б) — прѣстожѣнѣхъ (675, 52а). При вариантите от прости и сложни форми на прилагателните и причастията в този препис на Лествицата също се отбелязва предпочитание към простите форми: страннѣн (1036, 118б) — странѣнъ (675, 17а), сетнаго (1036, 120а) — сетна (675, 37б), живомоу (1036, 120б) — живоу (675, 37б), подажѣмоу (1036, 118б) — подажѣоу (675, 17а). Дателното окончание за м. р. ед. ч. -омоу вм. -оумоу е по-ново образуване, получено под влияние на местоименното склонение²⁰.

Интерес представляват и двойките — сегашно страдателно причастие в атрибутивна функция в Патерика срещу прилагателни имена с наст. -ѣнъ в СП: прѣохвалнѣн (1036, 119а) — прѣохвалнѣн (675, 20б), неповѣднѣнѣхъ (1036, 119а) — неповѣднѣнѣхъ (675, 20б).

В изследваните преписи кореспондират и двата вида страдателни причастия при глаголите от IV спрежение — по-архаичният тип — вѣставѣшюу (1036, 119а) и по-новите — като оставнѣшюу (675, 20б). Като неологизъм в Патерика може да се разглежда причастieto дажѣа (120б) вм. отбелязаната в рък. № 675 форма дадажѣа (38б). Замяната на причастията с лични глаголни форми е засвидетелствана в 9 случая. Примери се срещат и в двата текста, без да може да се говори за предпочитание на едните или на другите форми: мѣлѣхъ (1036, 119б) — мола са (675, 21б), пожнѣхъ (1036, 120б) — пожн (675, 38 а).

При глаголите морфологичните разночетения отразяват употребата на контрахирани или на пълни форми за имперфект: нѣмѣашѣ (1036, 117б, 120а) — нѣмѣашѣ (675, 37а, 52а). Срещат се и двойки, получени от съответствието на различни темпорални форми в един и същ контекст: вѣпраша (1036, 118а) — вѣпрашаашѣ (675, 16а), помѣшлѣхъ (1036, 119б) — помѣшлѣхъ.

Синтактичните варианти дават някои сведения за настъпилите изменения във функционирането на падежните форми. Примерите с липса на падежна конгруенция между определение и определяемо, които показват общото разколебаване на падежната флексия, са характерни за откъсите от Лествицата в Сводния патерик: по тѣмъ законнѣн седмѣнхъ лѣтѣхъ (1036, 119а) вм. по тѣхъ законнѣхъ седмѣнхъ лѣтѣхъ (675, 20б, 3/11, 3/10) или къ гѣу вѣславнѣ славнѣ изыде (1036, 119а) вм. къ гѣу вѣславнѣхъ (675, 20б, 3/11, 3/10).

Случаите с функционални варианти в падежния синтаксис обхващат следните конструкции:

1) Родителен падеж в обектна функция при прилагателното достонѣнъ — приименен дателен: достонна послоушаніюу съповѣда дѣло (1036, 120а) вм. достонна послоушаніа съповѣда дѣла (675, 37а).

2) Родителен на прякото допълнение при глаголи с отрицание — винителен падеж: не помѣшлѣтѣхъ златѣ (675, 21б, 3/11, 32б, 3/10, 35а) срещу златѣ не помѣшлѣтѣхъ (1036, 120а).

3) Винителен падеж — родително-винителна форма за означаване на

категорията „одушевеност“: тако ꙗ ꙗѣ нскоушаѣтъ ѿмещициѣхъ сѧ мнра (1036, 120a) срещу ѿмещициѣхъ сѧ (675, 23a).

4) Конструкция Dativus absolutus — причастие в именителен падеж или лична глаголна форма: страшенъ видѣхъ ѣж довра сѣднѣ н пастырьѣ нѣкако шѣшоу ми въ общее житиѣ (1036, 118a) — ѿше въ ѿбщеѣ житиѣ (675, 16a, 3/11, 27a, 3/10, 29a).

5) Предложно-падежни конструкции срещу безпредложни се наблюдават в следните случаи:

а) Безпредложен родителен за притежание — конструкция „по + местен пад.“: днѣ же седмьин по оуспѣниѣ его (1036, 119a) — въ седмьин его днѣ оуспѣниѣ (675, 206, 3/11, 316, 3/10, 346) гр. τῇ ἐβδόμῃ ἡμέρᾳ τῆς αὐτοῦχοιμῆσεως (VIII) (125, 4).

б) Родителен при числителни — конструкция „до + род. пад.“: прѣкыкъ оуѣвъ въ такыиѣ хъждѣнн до ꙗ ꙗѣ (675, 386) — ꙗ ꙗѣ ꙗѣ (1036, 121a, 3/11, 3/10). Вероятно предлогът до е добавен под влияние на гр. ἐπὶ със значение 'до, около', и винителен при числителни — гр. ἐπὶ δεκατρία ἔτη (VIII) 191, 6-7).

в) Безпредложен родителен при отрицание — конструкция „отъ + род. пад.“: начахъ творити сѧ ѡрдѣ. непразден же никакоже ѿ слоужбы (675, 386) — непразденъ никакоже слоужбы (1036, 121a).

г) Приадективен творителен за ограничение — конструкция „отъ + род. пад.“: вѣше въ ѿ рода малъ зѣлѣ. жзыкъ оудръжа братъ (675, 23a, ѿ естѣства 3/11, 34a, 3/10, 366) — вѣше во родомъ (1036, 120a), гр. ἦν γὰρ ἐκ φύσεως (VIII) 133, 10-11).

д) Дателен след глаголи за говорене — конструкция „къ + дат. пад.“: ꙗ ꙗѣ къ рекшомоу (1036, 120б, 3/10, 52a) — ꙗ ꙗѣ рекшомоу (675, 376, 3/11, 486).

По отношение на словоредата съпоставителното изследване на извлеченията в Патерика и рък. № 675 паралелно с гр. текст показва почувствителни отлики в рък. № 1036. В 24 от всички 28 случая, в които са установени отклонения от гр. словоред, словоредните изменения се наблюдават само в текста на Патерика. С изключение на 4 места СП се придържа точно към реда на думите в гр. оригинал. При тези последователни отклонения в Патеричния сборник, би могло да се допусне едно по-свободно индивидуално-оценъчно отношение от страна на преписвача, което е довело до смяната на логическото ударение в синтактичната единица и образуването на нови синтагми. Не бива да се подценява обаче и влиянието на протограф с подобни разлики.

Разгледаните текстологични варианти могат да се сведат до два основни типа различия, които оформят като цяло извадките от Лествицата в Патеричния сборник: 1) изменения, породени от намесата на средновековния книжовник при приспособяване на високохудожествения стил на Й. Лествичик към по-близките до разговорния стил и език патерични разкази; 2) различни езикови напластявания, които вероятно са били засвидетелствани в протографа, от който е направено извлечението. И двата типа разночетения насочват към тезата, изказана от изследвача от

Сводния патерик И. Ерьомин²¹ и потвърдена в по-ново време от Й. Русек²², за компилативния характер на този тип патерик, създаден въз основа на по-ранни преводи в двора на българския владетел Иван-Александър през първата половина на XIV в.

БЕЛЕЖКИ

¹ С в. Н и к о л о в а. Патеричните разкази в българската средновековна литература. С., 1980, с. 33, 36, 57.

² М. С т о я н о в, Х р. К о д о в. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека, т. III, С., 1964, с. 231 и 238.

³ Подробна класификация на 19 среднобългарски, руски и сръбски преписа въз основа на преводите, които съдържат, беше изнесена в нашия доклад на V международен колоквиум по старобългаристика (София, 15–20 август 1989) — „Житието на Йоан Синайски в три преписа на Лествицата от XIV век”.

⁴ Б. Ц о н е в. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека, т. II, С., 1923, с. 201–206.

⁵ Е. С п р о с т р а н о в. Опис на ръкописите в библиотеката при Рилския манастир. С., 1902, с. 58–60.

⁶ Гръцкият текст се цитира по изданието „Corona Patrum Salesiana, series graeca, v. VIII, IX. Sanctorum patrum graecorum et latinorum, opera selecta”. Turin, 1941.

⁷ С в. Н и к о л о в а. Цит. съч., с. 15.

⁸ Явлението е разпространено и в старобългарските паметници. Срв. Р. М. Ц е й т - л и н. Лексика древнеболгарских рукописей X–XI вв., С., 1986, с. 143.

⁹ L. S a d n i k, R. A i t z e t m ü l l e r. Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten, Heidelberg, 1955.

¹⁰ F. M i k l o s i c h. Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, 1977.

¹¹ L. S a d n i k. Des Hl. Johannes von Damaskus „Εκθεσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως in der Übersetzung des Exarchen Johannes. Band, 1983; R. A i t z e t m ü l l e r. Das Hexaemeron des Exarchen Johannes, VII, 1975.

¹² F. M i k l o s i c h. Цит. съч.

¹³ L. S a d n i k, R. A i t z e t m ü l l e r. Цит. съч.

¹⁴ F. M i k l o s i c h. Цит. съч.

¹⁵ Пак там.

¹⁶ Пак там.

¹⁷ Т. М о с т р о в а. Цит. доклад.

¹⁸ L. S a d n i k, R. A i t z e t m ü l l e r. Пос. съч.

¹⁹ Н. Б. Т и х о м и р о в. Каталог русских и славянских пергаменных рукописей государственной библиотеки СССР им. В. И. Ленина. Записки отдела рукописей, т. XXII, ч. II, с. 115.

²⁰ К. М и р ч е в. Историческа граматика на българския език. С., 1963, с. 159.

²¹ И. Е р ъ о м и н. „Сводный” Патерик у південно-слов'янських, українському та московському письменствах. Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук, 1927, кн. XV, с. 59–83.

²² J. R u s e k. O tzw. Pateryku kompilacyjnym. Slovo, 24, 1974, 106.